

БАЈРАМ
ҮСЕЈНЛИ

Азәрбајҹан
ХАЛГ
РӘГС
МЕЛОДИЈАЛАРЫ

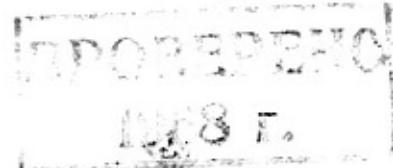
АЗӘРНӘШР
1 • 9 • 6 • 5

АЗЭРБАЙЧАН ССР МӘДӘНИЙЛӘТ НАЗИРЛИИ

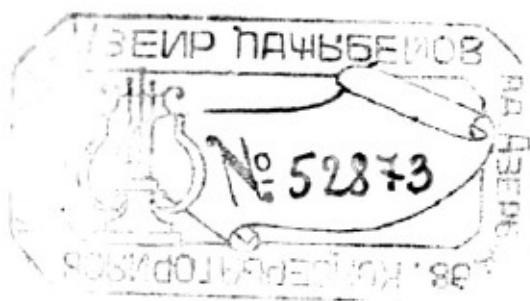
Ме'марлыг әзинчесенәт Институту

БАЈРАМ ҮҮСЕЈНЛИ

Азәрбајҹан халг рәгс мелодијалары

I ДӘФТӘР

АЗЭРБАЙЧАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЙЛАТЫ
БАКЫ—1965

Байрам Гусейнли

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ НАРОДНЫЕ ТАНЦЕВАЛЬНЫЕ МЕЛОДИИ

I тетрадь

Редакторлары: *д. Аббасов, Күндүз, Р. Раһимова*
Корректору *Н. Әлекбәрова*

Рәссамы *Ан. Жаров*
Техники редактору *Р. Овсепян*

Чапа имзаланмыш 19.1-1965-чи ил. Кағыз форматы $70 \times 90\frac{1}{16}$. Чап нарағы 275. Сифариш 31. Тиражы 800.
Гијматы 29 гәп.

Азәрбајҹан ССР Назирләр Совети Дөвләт Мәтбуат Комитасинин 26 комиссар админа мәтбәаси,
Бакы, Эли Бајрамов күчаси, № 3.

МУЭЛЛИФДЕН

Азәрбајҹан халг рәгс мусигиси, мусиги фолклорунун чох бөјүк вә кениш бир һиссәсини тәшкىл едир. Эсрләрдән бәри халг исте'дадлары тәрәфиндән јаранан, шифаһи һалда нәсилләрдән нәсилләрә кечән бу мусиги ирси проблемләринин тәдгиги вә өјрәнилмәси бөјүк елми әһәмијәтә малик олмагла бәрабәр мусиги инчәсәнәтинын инкишафы вә јүксәлиши учун ән чидди вә зәрури мәсәләләрдән биридир.

Халг мусиги фолклорунун, хүсусән рәгс мусигисинин елми ҹәһәтдән тәдгигини вә өјрәнилмәсini һеч дә халг мусиги фолклоруну топламаг,nota јазмаг ишиндән айры тәсввүр етмәк мүмкүн дејилдир.

Халг рәгс мусигисини топлајыб нот јазмаг саһәсindә Азәрбајҹан бәстәкар вә мусигишинаслары тәрәфиндән индијә кими көрүлән ишләр, нәпир олунмуш мәчмуәләр зәнкин халг рәгс мусигисинин чүз'и бир һиссәсini тәшкىл едир. Буна көрә халг рәгс мусигисинин топланыб нота јазылмасына вә бунун әсасында елми-тәдгигат ишләри апарылмасына бөјүк еһтијач вардыр.

1957-чи илдән бәри истәр республиканын мұхтәлиф рајонларына јарадычылыг е'замијјэтләри вакты, истәрсә дә Бакыда халг јарадычылығына баҳышлар заманы, айры-айры халг чалғычыларындан нота јаздырым 300-дән артыг рәгс һавалары „Азәрбајҹан халг рәгс мелодијалары“ башлығы алтында бир нечә дәфтәр шәклиндә нәшр едиләчәкдир. Бунлардан 1-чи дәфтәр—Јаллы, 2-чи дәфтәр—Һалај, 3-чу дәфтәр—Гајтағы, 4-чу дәфтәр—Короглуның ады илә әлагәдар олан гәһрәманн рәгс һаваларына һәср олунмушдур.

Бу мәчмуә (1-чи дәфтәр) күтләви халг рәгси вә рәгс мелодијалары—јаллыја һәср олунмушдур. Мәчмуә ики һиссәдән ибарәтдир. 1-чи һиссә јаллы рәгсинә вә јаллы мусигисинә аид мәгаләдән ибарәтдир.

Мәгаләдә јаллы халг рәгсинин тарихи вә инкишаф просеси ишыгандырылмыш, јаллы рәгси вә јаллы һаваларынын (мелодијаларынын) форма вә жанрлары тәдгиг едилмишdir. Ејни заманда бу һиссәдә јаллы һаваларынын характер хүсусијјэтләриндән, мелодијаларын гурулушундан, мәгам-интонасија (лад) көкләриндән, метроритмик әсасларындан, јаллы мелодијаларыны әмәлә кәтирән мусиги ifadә васитәләриндән данышылыр. Мәгаләдә јаллы рәгси вә јаллы һавалары классификация олунмушдур.

2-чи һиссәдә һазырда республиканын рајонларында мөвчуд олан, тој мәчлисләриндә, бајрам шәнликләриндә сәсләнән 25 гәдим вә мұасир јаллы һавасынын нот јазысы верилмишdir.

Мәчмуәни нәшр етмәкдә мәгсәдим халг рәгс мусигиси илә марагланан, онуңла мәшгүл олан пешәкар вә һәвәскәр мусигичиләрә көмәк етмәк, еләчә дә кениш динләјичи күтләсими Азәрбајҹан халг рәгс мусиги фолклорунун гијмәтли инчиләри илә таныш етмәкдир.

ОТ АВТОРА

Народное музыкальное творчество—один из ценнейших кладов, хранимых азербайджанским народом. Шлифуясь тысячелетиями, это подлинное создание народа бережно передается из поколения в поколение. Богатый и многогранный раздел азербайджанского фольклора составляет азербайджанская народная танцевальная музыка, народные танцы, представляющие классический образец вековой материальной и духовной культуры азер-

байджанского народа. Изучение и научное исследование музыкального фольклора и, в частности, народной танцевальной музыки, несомненно, способно расширить имеющееся представление о культуре азербайджанского народа, поможет более глубокому восприятию наследия музыкального творчества прошлых столетий и в то же время обогатит почву для успешного развития современной азербайджанской музыкальной культуры.

Изучение и научное исследование проблем народной музыки находится в неразрывной связи с работой по записи музыкального фольклора.

Насущная необходимость сбора и записи народной музыки, а также других жанров музыкального творчества и на этой основе последующая научно-исследовательская работа очевидна.

Вступительная статья к сборнику „Азербайджанские народные танцевальные мелодии“, издаваемая на азербайджанском языке, посвящена рассмотрению и научному исследованию бытующих с древнейших времен на территории Азербайджана хороводных народных танцев—Яллы.

На основе литературных, сравнительно этнографических, археологических и изобразительных материалов, автор раскрывает предисторию и исторический процесс развития различных видов хороводных народных танцев Яллы, получивших широкое распространение не только на территории Азербайджана, но и в Закавказье; приводит ряд аналогий с хороводными народными танцами, бытующими у некоторых народов Европы и Азии; рассматривает и освещает значение и роль хороводных танцев Яллы (их роль в трудовых, различных обрядовых процессах и празднествах) в жизни азербайджанского народа; исследуя художественно-эстетическое значение хороводных народных танцев Яллы на основе конкретных сравнительных материалов и умозаключений объясняет терминологию „Яллы“; большое место уделяет распространению принципов исполнения, синтетическому характеру „Яллы“, объединяющего инструментальный, вокальный и хореографические жанры.

Основным разделом статьи является часть, где исследуются конкретные виды „Яллы“—первые „игры-яллы“ с определенным сюжетом, где хореографическое построение и исполнительские приемы подчинены раскрытию конкретного содержания (см. №№ 7, 22, 24).

Ко второму виду „Яллы“ относятся танцы, раскрывающие определенный эмоциональный строй и внутренние переживания человека: героизм, бодрость, молодость, готовность к подвигу и другие (см. №№ 1, 5, 13, 16).

Хороводные танцы „Яллы“ по своему музыкальному исполнительному характеру и сопровождению так же делятся на два вида: первые—„яллы“, сопровождаемые вокальным исполнением (хоровым и сольно-хоровым), вторые—инструментальным.

Текстом вокального сопровождения служат народные „гошма“ и „баяты“, повествующие как о трудовой деятельности, жизненных ситуациях, так и о чисто лирических переживаниях человека. В отдельных случаях, текст и мелодический рисунок приобретают импровизационный характер, создаваясь в едином процессе с исполнением „яллы“.

В Азербайджане наибольшее распространение „Яллы“ получили в инструментальном сопровождении.

В статье приводятся и приемы ритмически-шумового сопровождения (хлопание в ладости, притопывание и другие), рождающиеся от эмоционального подъема, и целенаправленные ритмически-шумовые эффекты.

„Яллы“, как правило, представляет собой двух-трехчастную форму. Это достигается поочередным повторением в различных темпах и вариационном изложении основного мелодического материала. Общая особенность трехчастных танцев „Яллы“—движение от медленного темпа „Andante“ через умеренное „Moderato“ к быстрому „Allegro“. В случае двухчастности—темп первой части умеренный (Moderato), второй—быстрый (Allegro).

Центральный раздел статьи посвящен всестороннему и деятельности исследованию мелодического материала, формы, видов, ладовой принадлежности и структуры, метроритмическому построению „Яллы“. На конкретных примерах проведена точная классификация танцев „Яллы“, изложены содержание стиля и приемов исполнения.

В заключительной части статьи рассматривается распространение танцев „Яллы“, проникновение их в профессиональное искусство музыкальной культуры Азербайджана.

Во втором разделе сборника „Азербайджанские народные танцевальные мелодии“дается 25 образцов мелодий яллы, записанные автором в районах Азербайджана.

Һәлә гәдим заманлардан күтләви халг оյунлары вә рәгсләри Азәрбајчан халгы арасында кениш јајылмыш вә онун һәјаты илә сых бағлы олмушдур. Гәдим күтләви халг оյунларындан „Чөвкан“, „Сұрпапаг“, „Јајлыг“ идман оյунларыны көстәрмәк олар.

Гәдим заманлардан бәри Азәрбајчан әразисинде ән кениш јајылмыш күтләви рәсгләрдән „Јаллы“, „Һалај“, „Чәнки“, „Гәһрәманы“, „Вер-вери“, „Чәһрибәјим“, „Соначан“, „Пәһливани“, „Чејран бала“ вә с. халг рәгсләрини көстәрмәк олар. Бу рәгсләрдә халгын әмәјә, тәсәррүфата, айләјә вә саир һәјат мәсәләләrinә мұнасибәти хореографик васитәләрлә габарыг шәкилдә ифадә олунур.

Јаллы Загафгазија әразисинде јашајан Азәрбајчан, ермәни вә күрд халглары арасында кениш јајылмыш күтләви рәгсdir.

Јаллы вә јаллыја бәнзәр рәгсләр бир чох Авропа вә Асија халгларында да вардыр. Румынларын „Аркан“, болгарларын „Трескохоро“, молдаванларын „Табакарјаска“, өзбәкләрин „Јалла“, „Лапар“, мұасир „Пахтакор“, күрчүләрин „Перхули“, франсызларын „Бранл“, еләчә дә Скандинавија вә Балкан јарымадаларынын бир чох халгларынын киши күтләви рәгсләри јаллысајаг ифа олунур, онларын тәнтәнәли вә җәлд һәрәкәтләри зәһмәтә мұнасибәти тәрәннүм едир.

Күтләви халг рәгси јаллы Азәрбајчанда, әсасен Норашен, Ордубад, Шаһбуз, Лачын, Нуха вә Газах рајонларында һәлә гәдим заманлардан кениш јајылмышдыр. Бу рајонларда елә бир тој вә бајрам олмамышдыр ки, бурада гочалардан тутмуш ушаглара кими дәстә тутуб јаллы кетмәсингләр.

Јаллы мөвһуму Азәрбајчан халгынын дилиндә чох гәдим заманлардан мөвчуддур.

Билдијимиз кими Азәрбајчан дилиндә „Јал“ сөзу бир нечә мә'нада ишләнир. Бунлардан бири дә дағлар, тәпәләрдир ки, Азәрбајчан халгы арасында онлара јал да дејилир. Зәннимизчә јаллы мөвһуму да мәһз бу мә'надан доғмушдур. Чүнки јаллы рәгсинде әл-әлә вериб ојнајан адамлар бир нөв чијин-чијинә дурмуш дағлары хатырладыр. Һеч дә тәсадүфи дејил ки, Кировабад шәһәриндән 30 км чәнубда, дағлыг јердә сыра илә дүзүлмүш сары гајалыг „Сары јал“ адланыр. Демәли, чәркәјә дүзүләрәк дәстә илә ифа олунан күтләви рәгсләрдән бириң Азәрбајчан халгы һәлә гәдим заманлардан „јаллы“ ады вермишdir. Чох вахт халг арасында бу рәгсә „ел јаллысы“ да дејилир.

Күтләви халг оյунларында вә рәгсләринде һәмишә дәстә башчысы олур. Бу адама рәгсләрин нөвләриндән асылы олараг халг тәрәфиндән мұхтәлиф адлар верилмишdir. Мәсәлән: „Јаллыбашы“, „Чәнкибашы“, „Һалајбашы“, „Елбашы“, „Тојбашы“, „Лајлыбашы“ вә с.

Башчы коллектив рәгсин кедишинә, онун башланмасына, гуртармасына, рәггасларын низамла ојнамасына рәһбәрлик едир. Башчыја бир

гајда олараг јанындақы рәггас „мұавин“ вә дәстәнин ахырында дуран рәггас „ајагчы“ көмәк едир.

Јаллы дәстәсіндә дүзүлән иштиракчыларын сајы мүәjjән олмур. Адәтән јаллы дәстәсінә 10-15 нәфәр дүзүлүр. Лакин Норашендә елә тојлар олмушдур ки, бурада јаллы кетмәк үчүн 80—100 нәфәр гадын вә киши дүзүлмүшдүр.

Јаллы рәгси инчәсәнәтиң синтетик формасы олараг инструментал, вокал мусиги, хореография вә ифа чылыг кими бир нечә сәнәти өзүндә бирләшдирир.

Јаллылар хореографик мәзмунларына көрә ики јерә бөлүнүр. Бұнлардан бириңчиси сүжетли јаллылардыр. Бу нөв јаллыларын хореографик гурулушу вә ифа тәрзи мүәjjән сүжети тәрәннүм едир. Белә јаллылар театрлашмыш халг ојунлары олдуғу үчүн „ојун-јаллы“ адланырлар. Халг арасында буна „јаллы-јаллы“ да дејилир. Мәчмуәдә тәгдим олунан „Көчәри“ (№ 7), „Газ-газы“ (№ 22), „Чөп-чөпү“ (№ 24) адлы јаллылар буна көзәл нұмұнәдір.

Икинчи нөв јаллылар исә, мүәjjән әһвәл-рунијәни, хұсусән гәһрәманлығы, күмраһлығы, кәнчлиji вә چәлдлиji үмуми шәкилдә тәрәннүм едән рәгс-јаллылардыр. Бу јаллылара „Дөнә јаллы“ (№ 1), „Сијагуту“ (№ 5), „Тәңзәрә“ (№ 13), „Үрфаны“ (№ 16) вә галан јаллылар дахилдір.

Јаллылар мусиги мұшајиәтиң көрә дә ики јерә бөлүнүр:

1. Маһны мұшајиәти илә ифа олунан јаллылар.
2. Мусиги мұшајиәти илә ифа олунан јаллылар.

Маһны мұшајиәти илә ифа олунан јаллылар Азәрбајчанда јалныз Норашен вә Шаһбуз рајонларында кениш жајымышдыр. „Копу“ (№ 15), „Ләјли хани“ (№ 18), „Һојнаре“ (№ 19), „Қүлејнаре“ (№ 20), „Нәнүке“ (№ 21), „Газ-газы“ (№ 22), „Чөп-чөпү“ (№ 24) вә саир јаллылар маһны мұшајиәти илә ифа олунан јаллылардыр.

Јаллыларда охунан маһнылар кәндилләрин әмәк фәалијәтиндән, құндәлик һәјатындан, гәһрәманлығы вә چәсурлуғундан бәһс едир. Кәнчләрин өзләrinе нишанлы сечмәләри, бир-бириңе мұнасибәтләри, онларын севиши мәләри, күсүб-барышмалары да бир чох маһнылы јаллыларын әса-сыны тәшкіл едир. Бу јаллыларда охунан сөзләр, халг тәрәфиндән ѡара-дымыш вә индијә кими өз йүксәк бәдии поетик мәзијәтләрини сахла-мыш гошма вә бајатылардыр.

Јаллыларда охунан маһныларын мелодијасы вә сөзләри конкрет вә ja бәдаһәтән ѡаранан мелодија вә сөзләр олур.

Јаллыны мұшајиәт едән бу маһнылар фәрди (соло), хорла вә ja бирликтә фәрди вә хорла охунур. Белә һалларда маһнынын бир бәндини „јаллыбашы“ охујур, јаллы кедәnlәр дә һәмии бәнди (хұсусән онун ахырынчы мисрасыны) хорла онун ардынча тәкраг едирләр; јахуд да јаллы кедәnlәр маһныны әvvәлдән ахырадәк хорла охујурлар.

Бә'зән чалғычы дәстәси олмајанда, јаллы кедәnlәр рәгсін мелодијасыны сөзсүз охујара! ону мұшајиәт едирләр.

Икинчи нөв јаллылар анчаг чалғы илә ифа олунур. Бу јаллылары

мусигичиләр дәстәси мүшајиәт едир. Азәрбајчанда икинчи нөв јаллылар даһа кениш јајылмышдыр.

Бунлардан: „Дөнә јаллы“ (№1), „Һағышда“ (№2), „Көчәри“ (№7), „Чынг-чынг“ (№8), „Үчајаг јаллы“ (№11), „Галадан-галаја“ (№12), „Тәнзәрә“ (№13), „Копу“ (№15), „Үрфана“ (№16), „Галеји“ (№17) вә саир јаллылар Азәрбајчанда, хұсусән Норашен рајонунда тојларда, шәнлик-ләрдә ән чох ифа олунан јаллылардыр.

Јаллыларын инструментал мусиги мүшајиәти мұхтәлифдир. Бә'зән јаллыны мүшајиәт едән бир дәстә мусигичи дә билаваситә рәгсәдә ишти-рак едир. Чох вахт исә мусигичиләр дәстәси јаллыда иштирак етмәјиб, ону јалныз кәнардан мүшајиәт едиrlәр.

Јаллыны мүшајиәт едән мусигичиләрин вә ансамблларын тәркиби мұх-тәлифдир. Ән кениш јајылмыш вә дайми ансамбллардан бири үч ифачы-дан — ики зурначы вә бир нағара чаландан ибарәт олан мусигичиләр дәстәсиidir. Бурада биринчи зурначы — уста зурначы, јәни һаваны ифа едән, икинчи зурначы — дәм сахлајан (халг арасында буна зүй тутан да дејирләр) адланыр. Үчүнчү шәхс исә јаллынын рәнкарәнк ритмләрини вуран нағарачыдыр. Бә'зән белә үчлүк ики балабандан вә бир нағарадан да ибарәт олур.

Гәдим заманларда јаллылар бир зурна илә нағаранын, бир балабанла нағаранын, ики туулум, бир балабан вә нағаранын, җаҳуд туулумчулар дәстәси илә бир нағаранын, бә'зән тәк нағаранын вә ја кусун, надир һал-ларда исә нағарачылар, кусчулар дәстәсинин мүшајиәти илә ифа олун-мушдур.

Ритмли күjlә мүшајиәт дә јаллылар үчүн сәчиijәвидир. Ритмли күjlә мүшајиәт бир нечә нөв олур. Бура јаллы кедәркән рәггасларын чәпик чалмасындан, յанындакы рәгс ѡлдашы илә әл-әлә вурмасындан, өз бу-дуна вурмасындан, ајаг дөјмәсindәn, чыртма чалмасындан алынан ритмли күjlәr, јаллыда истифадә олунан атрибуларын (чомаг, чубуг, гамчы вә саирә) зәрбидән алынан ритмли күjlәr вә еләчә дә тамашачыларын әл вурмасындан, чыртма чалмасындан, ајаг дөјмәсindәn алынан ритмли күjlәr дахилdir.

Беләликлә, јаллылар јухарыда көстәрилән мүшајиәтләрдән биринин көмәji илә ифа олунур. Бә'зи һалларда исә јаллылар көстәрдијимиз мү-шајиәтләrin икисинин бирләшмәси илә ифа едилир („Газ-газы“ (№22)) вә с.

Јаллылар 2—3 һиссәлидир. Онларын мусиги мәэмунуну бир һаванын нөвбә илә мұхтәлиф темпләрдә вә ја вариасија олунараг (2, 3-чү һиссә-ләрдә) ифа олунмасы тәшкіл едир.

Ағырдан шыдымрығы дағру тәдричән артан темплә ифа, јаллы һава-ларынын әсас хұсусијәтләриндән бириdir.

Әкәр јаллы ики һиссәлидирсә, онун 1-чи һиссәси мұлајим (Moderato), 2-чи һиссәси тез-тез (Allegro), әкәр үч һиссәлидирсә, 1-чи һиссәси ағыр (Andante), 2-чи һиссәси мұлајим (Moderato), 3-чү һиссәси тез-тез (Allegro) темпләрдә ифа олунур.

Инди дә јухарыда көстәрдијимиз јаллы невләринин вә јаллы һавала-рынын айры-айрылығда мусиги тәһлиилинә кечәk.

Дөнә јаллы (№1)

„Дөнә јаллы“ икиңиссәли рәгс-јаллы гисмина дахилдир. Бу јаллының һәр ики һиссәси бир мелодијаның әввәл мұлајим (Moderato), сонра исә тез-тез (Allegro) темпләрдә ифа олунмасы илә мүшајиәт олунур.

„Дөнә јаллы“ның хореографик һәрәкәтләриндә ајаглар тез-тез саға вә сола дөндүјү үчүн бу јаллы „Дөнә јаллы“ адландырылмышдыр. Чох ваҳт бу јаллыја халг арасында „Ај дөнә“ дә дејилир.

„Дөнә јаллы“ анчаг мусиги мүшајиәти илә рәгс едилер. Бурада мусиги ансамблы (ики зурна вә нағара) јаллы дәстәсіндән кәнарда дурааг рәгси мүшајиәт едир.

„Дөнә јаллы“ның рәгс вәзни икіпајлы, һавасының мусиги өлчүсү 6/8-дыр.

Һава ejni каденсијалы ики мусиги чүмләсіндән ибарәт 8 ханәли симметрик бир периодтур. Периодун һәр ики чүмләси ики ибарәдән* ибарәтдир ки, бунлардан икінчиләр биринчиләрн ритмик вариасија олунмуш шәклидир (3, 4, 7, 8 ханәләр).

Көрүндујү кими һәр ики чүмләнин метро-ритмик әсасы, каденсијалары ejnidir. Лакин буна баҳмајараг онлар интонасија чәһәтдән фәргләнирләр. Буна көрә дә ики чүмләли период тә’сири бағышлајылар.

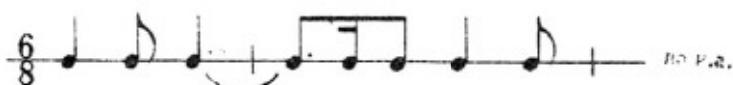
AB

Јаллының 1-чи һиссәсінин мусиги мәзмунуну бу периодун мұлајим темпдә дәфәләрлә тәкрапы тәшкіл едир. „Дөнә јаллы“ интонасија чәһәтдән јадда галан, асан чалынан, чох тәкрап олунан битмиш мелодијадыр. Мелодијаның диапазону квинта һәчминдәдир. Периодун тәк ханәләриндә (1, 3, 5, 7) ашағыдан јухары квинта интервалына сычрајышлар вардыр, чүт ханәләриндә (2, 4, 6, 8) бу сычрајышлар ашағы истигамәтдә секундалар ардычыллығы илә долдуруулур.

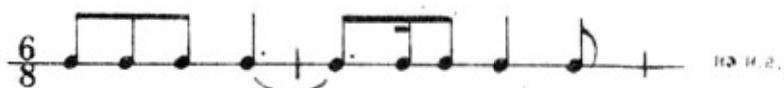
„Дөнә јаллы“ мелодијасының мәгам көкү „Раст“ муғамының „Бајаты-Гачар“ тоналлығында дыры. „Бајаты-Гачарын“ маје пәрдәси илә онун квинта тону арасында дөвр еләjән бу һава „Бајаты-Гачарын“ „Шикәстәјифарс“ шө’бәси үстә бәстәләнмишdir.

*) „Ибарә“ сөзү мусиги „фраза“сы әвәзинә ишләдилмишdir.

Мелодијанын метро-ритмик әсасыны

ритм вә өнүн биринчи ханәсинин чүз'и вариасија олунмуш шәкли

тәшкіл едир.

Мелодијанын чүт ханәләриндә (2, 4, 6, 8) ejni тонлу сәсләрин ханә хәтти үстүндән лигаланмасы мусигијә синкопа характеристи верир ки, бу да мелодијаны ритм чәһәтдән зәңкиләшдирир, интонасија чәһәтдән хошаваз едир.

„Дөнә јаллы“нын 2-чи һиссәсинин мусиги мәзмуну бу мелодијанын тез-тез (Allegro) темпдә дәфәләрлә тәкрагындан ибарәтдир.

Јаллынын вә јаллы мелодијасынын үмуми әһвал-рунијәси күмраһлығы, чәлдлиji, чевиқлиji тәрәннүм едир.

Чынг-чынг (№ 8)

„Чынг-чынг“ јаллы икиһиссәли рәгс-јаллы гисминә дахилдир. Онун „Дөнә јаллы“ (№ 1), „Һағышда“ (№ 2), „Учајаг јаллы“ (№ 3), „Ленинаканы“ (№ 4), „Һојнаре“ (№ 19), „Чиран-чиран“ (№ 25) јаллылардан фәрги ондадыр ки, бу јаллынын 2-чи һиссәсинин мусиги мәзмунуну 1-чи һиссәнин мелодијасынын олдуғу кими тәкрагы јох, онун интонасија вә ритм чәһәтдән вариасија олунмуш шәкли тәшкіл едир.

„Чынг-чынг“ јаллы да анчаг мусиги мұшајиәти илә ifa олунан јаллыдыр. Бурада да мусигичиләр ансамблы (ики зурна вә нағара) өз арзуларындан асылы олараг јаллыда рәггас кими иштирак едә биләрләр.

„Чынг-чынг“ јаллынын хореографик гурулушу вә һәрәкәтләри „Газгазы“ (№ 22) јаллынын (бу јаллыны биз соңра тәһлил едәчәјик) хореографик гурулушуна вә һәрәкәтләrinә чох охшајыр. Бу јаллыда да, „Газгазы“да олдуғу кими, рәгс едәнләр бир-бириниң чијни үстә галхараг ики мәртәбә јаллы кедирләр.

„Чынг-чынг“ јаллынын рәгс вәзни икіпајлы, мелодијасынын мусиги вәзни 1-чи һиссәдә 2/4, 2-чи һиссәдә исә 6/8-дыр.

Јаллы мелодијасынын 1-чи мулајим (Moderato) һиссәсинин мусиги мәзмунуну 4 ханәли мусиги чүмләси тәшкіл едир (A). Бу мусиги чүмләси мұхтәлиф каденсијалы ики ибарәjә бөлүнүр. 1-чи ибарәнин өзү дә ики мотивдән ибарәтдир. 2-чи ибарә исә.govушугдур.

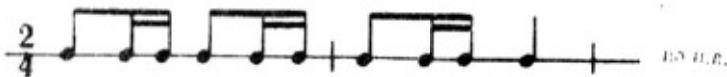
Moderato. Мұлајим, орта

Нұмунәләрдән көрүндүү кими 1-чи ибарә до-дијез мајели „Шур“ мәгамынын үст медианта (зәмин-хара) пилләсіндә дајанараг јарым каданс, 2-чи ибарә маје пәрдәсінә енәрек там каданс тә'сири бағышлајыр. „Шур“ мәгамынын бу ики пилләси арасында дөвр едән мелодија квартал, терсија интервалларына сыйрајыштардан вә еләчә дә пилләләр ардычыллығындан әмәлә кәлмишdir. Мелодијанын үмуми истиғамәти Іуҳарыдан ашағыја дөгрүдур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајчанын мұхтәлиф рајонларында Ѝа-јылмыш чох вариантылар өз мәзмунундан, ифа тәрзиндән асылы олмајараг һеч бир хореографија вә мусиги мәктәби көрмәмиш халг ис-те'дадлары тәрәфиндән Іарадылмышдыр. Буна көрә халг, Іаллылар үчүн гыса диапазонлу, асан охунан вә чалынан, тез җадда галан, зөвгү охшајан көзәл мелодијалар ѡаратмышдыр. „Чынг-чынг“ Іаллынын мелодијасы буна көзәл нұмунәдир.

Мелодијанын метро-ритмик әсасы

ритмик фигуrlарын ардычыллығындан ибарәтдир.

Іаллынын 2-чи тез-тез (Allegro) һиссәсінин мусиги мәзмунуну исә 1-чи һиссә мелодијасынын 2/4 өлчүдән 6/8 - ja трансформасија олунмуш мелодик вә ритмик вариасијасы тәшкіл едир.

Allegro. Тез-тез

Бу мелодија өз структурасына, мәгам көкүнә, ибарәләрин гурулушуна вә һәттә ханә сајына көрә дә 1-чи мелодијанын ејнидир.

Һәр ики мелодијаны бир-бириндән фәргләндирән 2-чи мелодијанын вәзнибинин вә ритминин дәжишмәсидир.

Үмумијәтлә, Азәрбајчан рәгс мусигисиндә икіпајлы (2/4) вәзниин, үчпајлы (3/4) вәзни трансформасија олунмасы сәчијјәви һалдыр. Белә ки, әvvәлчә мелодија ағыр темпдә икіпајлы вәзниндә чалыныр. Рәгсин сонуна дөгру исә темпин сүр'этләнмәси илә әлагәдар олараг икіпајлы вәзни үчпајлыја трансформасија олунур. Буна еләчә дә күрүү, ермәни вә бир сыра Орта Асија халгларынын халг мусигисиндә дә раст кәлмәк мүмкүндүр.

„Чынг-чынг“ жаллының һәрәкәтләри вә һавасының үмуми әһвал-рунијәси „Дөнә жаллы“да олдуғу кими, күмраһлығы, мәрдлик вә чевиклиji тәрәннүм едир.

Сијагуту (№ 5)

„Сијагуту“ үчіссәли рәгс-жаллылар гисминә дахилдир. Жаллының һәр үч һиссәси бир мелодијаның ағыр (Andante), мұлајим (Moderato) вә соңра тез-тез (Allegro) темпләрдә ифа олунмасы илә мүшајиәт олунур.

„Сијагуту“ хор вә инструментал мусиги мүшајиәти илә ифа олунан жаллыдыр. Зурначылар дәстәси дә жаллы дәстәси илә рәгс етмәлидир.

„Сијагуту“ жаллының рәгс вәзни икипајлы, мусиги өлчүсү 6/8-дыр. Мелодијасы 3 ханәли бир мусиги чүмләсіндән (A) ибарәтдир. Мусиги чүмләсі тәкрап олундугча мелодијаның биринчи ханәси (мотиви) тәбәддүлата уғрајыр.

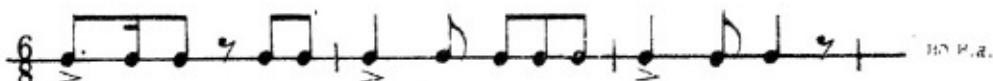

Мелодијаның мәгам көкү лја мајели „Шур“ мәгамының әсасында-дыр. Квinta диапазонлу мелодија „Шур“ мәгамының маје-шур пәрдәси илә мајенин квinta тону (һичаз пәрдәси) арасында дөвр едир.

Мараглы бурасыдыр ки, мусиги чүмләсінин 5-чи тәкрапы „Шур“ мәгамының зәмин-хара пәрдәсіндә ајаг олунараг мусигијә натамамлығ (јарым каданс) характеристи верир. Мелодијаның анчаг 6-чы тәкрапы „Шур“ мәгамының маје пәрдәсіндә ајаг олунур вә мусиги гурулушу битмиш шәкил алыр.

Мелодијаның истиғамәти пилләләр ардычыллығы илә ашағы вә жухарыдыр (маједән һичаз пәрдәсінә доғру вә әксинә).

Мелодијаның метро-ритмик әсасыны ашағыдақы ритмик гурулұш тәшкил едир:

Мелодијаның 1-чи ханәсінин зәиф һиссәсінә дүшән пауза синкопа тә'сири бағышлајыр. Мусиги чүмләсінин вә еләчә дә бүтүн жаллы һавасының метро-ритмик әсасыны даға да зәнкиләшdirерек ону рәнка-рәнк едир.

„Сијагуту“ жаллы мелодијасы интонасија чәһәтдән мәлаһәтли, күмраһ вә тә'сирдичидир. Жаллының мелодијасы гыса вә конкретдир. Буна көрә дә ифа үчүн (чалғы үчүн) әлверишилдири.

„Сијагуту“ јаллынын һәр үч һиссәсинин мусиги мәзмуну бу мелодијанын ағырдан шыдырығыја дөгру артан темплә дәфәләрлә тәкrary тәшкіл едир.

„Сијагуту“ әсасен тој мәчлисләриндә ифа олунан јаллыдыр. Јаллы әvvәлдән ахыра кими мұхтәлиф мизанларла ифа олунур. Јаллынын ән сүр'әтли јериндә јаллы кедәnlәр вә тамашачылар мусигинин вә рәгсии вәзнина уйғун гијжаләр чәкирләр.

Јаллынын үмуми әһвал-руһијјәси башга рәгс-јаллылар кими рәггаслара вә тамашачылара мәрдлик вә мәтанәт, кәнчлик вә шухлуг һиссәләри ашылајыр.

Копу (№ 15)

„Копу“ үчниссәли рәгс-јаллылар гисминә дахилдир. Бу јаллынын „Сијагуту“ јаллыдан фәрги ондалыр ки, јаллынын 2-чи мұлајим (Modo eato) вә 3-чү тез-тез (Allegro) һиссәләринин мусиги мәзмунуну 1-чи һиссәсин мелодијасынын олдуғу кими тәкrary јох, онун каденсијасынын мотиви әсасында гурулмуш мелодија тәшкіл едир. „Копу“ јаллыны башга рәгс-јаллылардан фәргләндирән бир дә одур ки, бу јаллыда мусиги мүшајиәтиндән башга фәрди (соло) охумаг да вардыр.

Јаллыны мусигичиләр дәстәси мүшајиәт едир. Онлар бә'зән (ең арзуларындан асылы олараг) дәстә илә бирликдә јаллы кедирләр. Дәстә дүз хәтт үзрә дүзүлдүjүнә баҳмајараг, рәгс вахты чалғышылары әһатә едәрәк даирәви шәкил алыр.

Бу јаллынын ағыр (Andante), јә'ни 1-чи һиссәсинин рәгс вәзни икіншілі, мусиги өлчүсү 6/8, мелодијасы исә квадрат гурулушлу ики чүмләдән (AB) ибарәтдир. 1-чи чүмләни (A) ики дәфә тәкrap олунан ибәрә тәшкіл едир. Һәмин чүмләнин илк мотиви исә вариант шәклиндә тәкrap олунур. Икинчи чүмлә (B) дерд ғовушуг мотивдән ибарәтдир. Бу парча башдан бир дә тәкrap олунур. Тәкrap заманы икинчи чүмлә (B) бир гәдәр ритмик дәjiшмәjә уғраjыр вә до-дијез мајели „Шур“ мәгамынын мајесинә ајаг вермәjи хатырладан икиханәли мелодик сонлагла (каденсија илә) битир.

Andante. Ағыр

Бу мусиги парчасы форма чәһәтдән Азәрбајҹан вә елачә дә бир чох халгларын маһны вә рәгс мусигисинде мөвчуд олан говушуг-гоша периодлар формасыны хатырладыр.

A—B—A—B¹

Нүмунә кәтиридијимиз мусиги парчасынын бир нечә дәфә тәкрабы „Копу“ јаллынын 1-чи һиссәсинин мусиги мәзмунуну тәшкил едир.

1-чи һиссә мәғрур вә тәнтәнәли һәрәкәтләрлә башлајыр. Јаллы кедәnlәр сағда вә солда дурмуш рәгс јолдашлары илә әл-әлә верәрәк ојнајырлар. Јаллынын ортасында тамашачылардан бири мусигичиләрә јахынлашараң јаллыбашынын охумасыны тәләб едир. Рәгс дајаныр. Јаллыбашы охујур. О, охујуб гурттардыгдан соңра, јаллы кедәnlәrin арасында охумағы бачараплардан бирини дә охумаға мәчбур едирләр. Һәмин шәхс охујуб гурттардыгдан соңра исә һәр тәрәфдән алгыш сәсләри учалыр, дәстә назыр вәзијјәт алыр вә әvvәлки мизанла јаллынын ағыр (Andante) һиссәсини давам етдирир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, јаллыбашынын охујачағы маһны габагчадан мүәjjәn олмур. Тамашачылар ондан охумағы тәләб етдиқдә о, һәр һансы бир Азәрбајҹан халг маһнысыны ифа едә биләр. Норашенли уста-зурначы И. Мәммәдовун дедијинә көрә јаллыбашылардан әксәријәти гәдим Азәрбајҹан халг маһнысы „Паша көчдү“нү охујурлар.

Јаллынын 2-чи мұлајим (Moderato) вә 3-чү тез-тез (Allegro) һиссәләри исә рәгс вәзни икіпајлы, мусиги өлчүсу 6/8 олан вәнид ојнаг мелодијанын мүшајиәти илә ифа олунур. Квинта диапазонлу бу мелодија дәрдханәли бир ибарәдән (A), онун вариасија олунмуш шәклиндән (A-var) вә бириңчи ханәнин әсасында икіханәли кичик кодадан (coda) ибарәтдир.

Moderato. Мұлајим, орта

Мелодија бириңчи һиссәнин сонундакы „Шур“ мәгамына ајаг вермә интонасијасы әсасында бәстәләнмишdir. Мелодијанын гурулуш схеми беләдир:

AA (var) + coda

Бу мелодијанын арамсыз тәкрабы һәр ики һиссәнин (2-чи вә 3-чү) мусиги мәзмунуну тәшкил едир.

Јаллының мелодијасы үчүн характер чөһөт ашағы вә јуҳары истигамэтдә кичик терсија, халис кварталарына сыйрајыш вә секунда ардычыллығыдыр.

„Копу“ јаллының мусиги интонасијасының әсасыны тәшкил едән һәр ики мелодијаның мәгам көкү „Шур“ мәгамы әсасында дыр. Бурада биринчи мәлодија мәгамын әсас тонунун алт апарычы тону илә квинта тону (ничаз пәрдәси) арасында, 2-чи мелодија исә мәгамын әсас тонунун алт апарычы тону илә мајенин үст медианта пәрдәси (зәмин-хара) арасында дөвр едир. Икинчи вә үчүнчү һиссәләрдә мелодијаның диапазонунүн мәһдудлашмасы (әскилмиш квинта) темпин шиддәтләнмәси илә әлагәдардыр. Белә ки, гыса диапазонлу мелодијалары ити темпдә чалыб тәкrap етмәк асан вә әлверишилидир.

„Копу“ јаллының метро-ритмик әсасы башга јаллылара нисбәтән бир гәдәр мәһдуддур. „Үрфаны“ (№ 16), „Тәнзәрә“ (№ 13) вә бир сыра башга јаллыларын метро-ритмик әсасы үчүн мұхтәлиф ритмик фигуrlар комплекси сәчиijәвидирсә, „Копу“ јаллының метро-ритмик әсасы үчүн әксинә, вайид ритмик фигуrlар характердир.

Ләкин бу јаллының метро-ритмик әсасыны бир гәдәр зәнкиnlәшdirән вә ону рәнкарәнк едән мелодијада олан синкопалардыр. 1-чи мелодијада синкопа һәр бир ибарәнин 1-чи пајында нөгтәли сәккизлик пауза васитәсилә жараныр. Анчаг 2-чи мелодијада бу синкопа ибарәнин икинчи мотивинин әvvәлини кечир вә ejni јүксәкликтә олан сәсләрин ханә хәтти үзәриндән лигаланмасындан әмәлә кәлир.

Јаллы тамашачыларға вә јаллы кедәnlәрә мәрдлик, мәтанәт вә бөյүк тәнтәнә һиссләри ашылајыр.

Күрдүн ағыры (№ 23)

„Күрдүн ағыры“ үчниссәли рәгс-јаллылар гисминә дахилдир. Бу јаллының „Сијагуту“ (№ 5), „Копу“ (№ 15) вә с. јаллылардан фәрги ондадыр ки, онун мусиги мәэмүну үч нисбәтән мүстәгил мелодијадан ибарәтдир.

„Күрдүн ағыры“ рәгс вә мусиги вәзни. е'тибарилә үчпајлы (3/4) јаллыларға аиддир. Јаллының 1-чи ағыр (Andante) һиссәсindә рәгс вә мусиги вәзни 3/4, 2-чи мұлајим (Moderato), 3-чү тез-тез (Allegro) һиссәләриндә исә мусиги вәзни 6/8-я трансформасија олунур.

Бу јаллы јаллыбашының мусиги мұшајиәти алтында рәгс мејдан-часына чыхмасы илә башлајыр. Онун ішарәси илә чамаат сыйраја дүзүлүр вә чијин сәвиijәсindә бир-биринин чечәлә бармағындан турага нағарачының үчпајлы зәрбинә уjfyn мәғрүр, мәтанәтли адымларла јаллы кедирләр.

„Күрдүн ағыры“ јаллының 1-чи ағыр һиссәсинин мелодијасы үч говушуг ибарәдән әмәлә қәлмиш үчханәли мусиги чүмләсindән ибара-тәтдир. Чүмләнин характер хүсусијәти будур ки, мелодија биринчи ханәдә чәрәк пауза илә башлајыр вә мәгамын мајесинә гајытмыр. Бунун үчүн мелодијада мүәjjән интонасија натамамлығы (јарым каданс) жараныр.

№ 52873

Чүмләнин сонракы тәкрапларындан мелодија ҹуз'и мелодик вәритмиқ вариасија едилir, мелодик хәтт мәгамын мајесинә енир, бунуна да пауза ләғв олунур, мелодијанын интонасијасында мүәjjән тамамлыг, биткинлик әмәлә кәлир. Жаллынын 1-чи һиссәси бу ики вариантлы мелодијанын дайми тәкрапы илә ifa олунур.

Мелодијанын мәгам көкү до-дијез мајели „Шур“ мәгамынын әсас тонунун алт апарычы тону илә мајенин квинтасы (ничаз пәрдәси) арасында галхан вә енән истигамәтдә сычраышларла вә еләчә дә секунда ардычыллығы үзрә һәрәкәт едир.

Бурада мелодијанын диапазону кичик септима интервалы һәчминдәдир. Бу да өз һәчм кенишлиji илә башга жаллы мелодијаларындан фәргләнир.

Мелодијанын характер ритмик фигуrlары ашағыдақылардыр:

Жаллынын икинчи һиссәсindә мусиги чанланыр, һәрәкәтләр чиддиләшир, рәгс оjnаг характер алыр.

2-чи мұлајим, 3-чу тез-тез һиссәләрин мусиги мәзмунлары да үч ибарәдән әмәлә кәлмиш битмиш бир мусиги чүмләсindән ибарәтдир.

Moderato. Мұлајим, орта

Бу чүмләнин интонасија чәһәтдән биринчи, ағыр һиссәнин мелодијасындан фәрги орасыннадыр ки, бурада чүмләнин диапазону нисбәтән гысалмыш, онун мәгам көкү „Шур“ мәгамынын әсас тону илә мајесинин үст медиантасы (зәмин-хара пәрдәси) арасында дөвр едир; мелодијанын 3/4 вәзни 6/8 илә әвәз олунараг, рәгс вәзни үчпајлыдан икипајлыја кечирилир.

Мелодија дахилиндә 6/8 вәзилә 3/4 вәзни бир-бирини әвәз етмәсінә баҳмајараг, жаллынын вәзни икипајлыдыр. Мелодија диапазонун белә мәһдудлашмасы вә үчпајлы вәзни икипајлы вәзнә дөнмәси, бурада темпин сүр'әтләнмәси илә изаһ олунур. Бу һал, Азәрбајҹан жаллылары, набелә халг рәгсләри үчүн сәчиijәви чәһәтдир.

Жаллынын 2-чи вә 3-чү һиссәләринин мелодијалары метроритмик әсасына көрә дә биринчи һиссәдән фәргләнир. Бу һиссә үчүн ваид ритмик әсас ашағыдақыларды:

Жаллынын үчүнчү, тез-тез һиссәсіндә мусиги даһа сүр'этлә чалыныр, нағарачынын чиликләрини көрмәк олмур, шөвгә кәлмиш уста-зурначы исә диз чөкәрәк зурнасының көјә үфләјир, ансамбл даһа ити темплә чалмаға сә'ј едир.

Беләликлә, жаллыбашы илә аյагчы габагчадан һазырланмыш құллу јајлыглары һавада јелләјирләр, рәггаслар вә тамашачылар гијә чәкирләр, һәтта тамашачылар да һәвәсләнәрәк әл-әлә тутуб һәрә өз јериндә рәгс едир; аյагларын һәрәкәти сүр'этләнир, онларын вурғу вә ханәләрини сечмәк мүмкүн олмур, рәгс даһа чидди, даһа сүр'этли, даһа мүрәккәб бир шәкил алыр. Жаллы гәфләтән битир.

Жаллынын хореографик һәрәкәтләри вә еләчә дә үмуми композициясы мәрдлиji, мәтанәti, мөһкәm ирадәni вә шухлуғu тәсвири едир.

„Күрдүн ағыры“ әсасән күрд жаллысыдыр, лакин о, күрдләрлә бир әразидә јашајан азәрбајчанлыларын да мәишәтинә мөһкәm дахил олмуш-дур. Азәрбајчанлыларын елә бир тој мәчлиси олмаз ки, орада чаванлар вә тоғалар „Күрдүн ағыры“ жаллысыны ифа етмәсингләр.

„Газ-газы“ (№ 22)

„Газ-газы“ мәзһәкәли ојун-жаллылар гисминә дахилдир.

„Газ-газы“ жаллы нәғмә вә чалғы илә мүшајиәт олунур. Бу жаллы үчіссәлидир. Жаллыны әvvәлдән ахыра кими зурначылар дәстәси мүшајиәт едир. Зурначылар даирә вурараг рәгс едән жаллы дәстәсінин ортасында дајанырлар. Еjни заманда жаллынын 1-чи һиссәси жаллы кедәнләрин хорла охумасы илә дә мүшајиәт олунур.

„Газ-газы“ жаллыны анчаг-кишиләр ојнајырлар. Бу жаллыда жаллыбашынын вә аյагчынын ролу башга нөв жаллылара нисбәтән даһа бөйүк, даһа мәс'улиjjәтлидир. Һәр ики апарычынын әлиндә чубуг олур. Жаллыда иштирак едән бу атрибут жаллыбашыја рәгси идарә етмәк үчүн дејил, жаллынын шәртләринә әмәл едә билмәјиб ојун заманы мәғлуб оланлары чәзаландырмаг үчүндүр.

Жаллы дүз хәтлә дүзүлүр, лакин ифа заманы даирәви шәкил алыр. Рәгс едәнләр чијин сәвијјәсиндә бир-бириниң чечәлә бармағындан тутур. Жаллы ағыр вә тәнтәнәли адымларла башланыр.

„Газ-газы“ Жаллы ән күтләви вә ән чох давам едән жаллыдыр. Тәэсүф ки, жаллының мелодијасы, интонасија мәзмуну башга жаллылара нисбәтән олдугча мәһдуддур.

Жаллының һәр үч — ағыр (Andante), мұлајим (Moderato) вә тез-тез (Allegro) һиссәләри кварта диапазону, 8 ханәли, асан охунан вә чалынан мелодијаның сонсуз тәкрабы илә ифа олунур.

Жаллының һәр үч һиссәсинин мусиги өлчүсү 6/8-дыр, анчаг темпдән асылы олараг 1-чи вә 2-чи һиссәләр икитајлы, 3-чү һиссә исә бир-тајлыдыр. Жәни һәр ханә бирә (1-ә) сајылыр.

Andante. Ағыр

А. Хор (рәгаслар)

Га_зы_ га_зы_, га_зы_ га_зы_, газ_ды_ғым га_зам, на_је.

1-чи ағыр һиссәдә жаллы иштиракчыларының хорла охудуглары бу мелодија квадрат гурулуушлу ики чүмләдән ибарәтдир. Бу чүмләләрин һәр бири ики ибарәдән, дөрд мотивдән тәшкіл олунмушдур. Мелодија „Шур“ мәгамының маје пәрдәси илә мајенин үст медиантасы (зәмин-хара) арасында дөвр едир. Интонасија чәһәтдән иккىчи чүмлә биринчи чүмләнин тәкрабыдыр. Анчаг бу чүмләләр дөрдүнчү вә сәккизинчи ханәләрдә өз сонлуглары (каданслар) илә фәргләнирләр.

Мелодија дөрдүнчү ханәдә „Шур“ мәгамының зәмин-хара пәрдәсindә дајанараг интонасија натамамлығы (јарым каданс) һасил едирсә, сәккизинчи ханәдә исә мәгамың мајесинде ајаг олunaраг тамамлыг, биткинлик (там каданс) верир.

Жаллының 2-чи мұлајим һиссәси даһа мараглыдыр. Жаллыја хас олар ојун һәмин һиссәдә башланыр. Мизан дәјишир,* мусиги чиддиләшир. Рәгаслар мөһкәм әл-әлә тутурлар. Гәфләтән мусигидә узун трел (tr) вурулур.

no. 2.

*) 2-чи һиссә „Копу“ жаллының 1-чи һиссәсинин мизаны илә ифа олунур.

Трел рәгсдән ојуна кечмәji хәбәр верир. Ојун башланыр. Џаллы ифачылары арасында чәкишмә, дартышма башланыр. Ким бу чәкишмәјә таб кәтирмәјиб дәстәдән чыхырса, о, мәғлуб олунмуш һесаб едилir вә тамашачыларын үмуми құлұшунә сәбәб олур. Јенидән трел верилиr. Рәтгаслар һәрә өз јерини тутуб әvvәлки кими џаллы кедирләr.

Геjd етмәк лазымдыr ки, чохниссәли Азәрбајҹан халг рәгсләриндә рәгсләрин дәјишмәсини, башланмасыны, гүрттармасыны ифачылара мусиги васитәси илә билдиrmәк сәчиijәви чәһәтdir.

Ширин рәгс едилән заман тәзәдән вурулан трел јенә дә ојуна кечмәji хәбәр верир. Инди дә џаллыбашы әјиләрәк, бармағы илә јери дөjүр. Бу һалда џаллы дәстәси позулур, бүтүн иширакчылар џаллыбашынын әтрафына топлашыр вә әјиләрәк бармаглары илә јери дөjүрләr.

Елә бу џаллынын хүсусиijәти дә ондан ибарәтdir ки, џаллыбашы нә ётсә, һансы һәрәкәtlәri көстәрсә, кәрәк џаллы кедәnlәr дә ону тәкrap етсинlәr. Ола билsin ки, џаллыбашы јерә узаныб торпағы ѡала-сын, палтарыны сојунсун, ојун заманы тәсадүfi олараг тапдығы бир әшjаны (газан, ат налы вә с.) әлини көтүрсүn, ушағы, гоча гадын вә ја кишини гучағына алсын вә и. а. Демәли, џаллы кедәnlәr дә торпаг ѡаламалы, палтарыны сојунмалы, џаллыбашы көтүрән әшjадан тапыб әл-ләrinә алмалыдыrlар. Һәмин иши көрә билмәjәnlәr џаллыбашы тәрә-финдән чубугла дөjүлүr, құлұнч вәзиijәтә салыныr, тамашачыларын үмуми құлұшунә сәбәб олур.

Бу һиссәdә мараглы олан хореографик һәрәкәtlәrdәn бири дә одур ки, џаллы гуртарана јахын рәтгаслар мөһкәm әл-әлә тутурлар, һәрә сағ аяғыны әlinин үстүндән ашырараг, тәк аяг үстүндә газ јеришини хатырладан јеришлә џаллы кедир. Чох күман ки, елә бу хореографик һәрәкәtә көрә џаллы „Газ-газы“ адландырылмышдыr. Бу минвалла џаллы кетдикдәn сонра џаллынын үчүнчү—даha шиддәtli һиссәси башланыr.

З-чү тез-тез һиссәdә мизан дәјишиr, хореографик һәрәкәtlәr даha да сүр'әтләnir. Ојнајанлар һәрә сағ тәрәfinдәki рәгс ѡолдашынын чијини галхараг дик дурур. Бурада алтдакы ифачылар вә еләчә дә үстдәki ифачылар әлләrinи бир-биринин чијини гојурлар. Бу шәкилдә, јә'ни ики мәртәбә һалда џаллы кедирләr. Сонра икинчиләr ашағы ениr, тәзәdәn дәстә дүzүлүr вә џаллы үчүнчү һиссәnin башланғычындакы мизанла даha чошғун ифа олунараг битир.*

Бу кими мәзһәkәli ојун-јаллылар Норашен, Нуха вә Газах раionларында кениш јаялмышдыr. Бу џаллылардан бири Норашен раionунда „Газ-газы“, Нуха вә Газах раionларында исә садәчә олараг „Ојун-јаллы“ адланыr.

Бөjүк Октjabр Сосиалист ингилабындан сонра Азәрбајҹан халгы күтләvi рәгсләrә даha бөjүк rәfбәt бәslәjir.

Јаллы рәгси вә џаллы мусигиси өз дар чәрчивәсини артыг дағыт-мышдыr. О, бир рәгс кими профессионал хореографија сәнәtinә, геjри-тәтбиги инструментал мусиги жанры кими исә профессионал мусигијә

*) Бу нөv џаллы күрчү халг хореографија сәnәtinde „Перхули“ адланыr.

сирајэт етмишdir. Һазырда јаллы рәгси бир чох рајон вә шәһәр бәдии өзфәалијәт коллективләринин репертуарына да әсаслы сурәтдә дахил олмушdur.

Неч дә тәсадүfi дејил ки, Азәрбајҹан опера сәнәтиinin баниси бәстәкар Үз. Һачыбәјов „Короғлу“ операсынын үчүнчү пәрдәсиндә (Чәнли-бел сәһнәси) үмумхалг шәнијини. Короғлунун „дәлиләринин“ икидијини, мәрдијини, чәнкавәрлијини бизә јаллы рәгси васитәсилә чатдырыр. М. Магомајевин „Нәркиз“ операсында, С. Һачыбәјовун мүасир сүjetли „Күлшән“ балетиндә дә халг шәнликләри јаллы рәгси илә әлагәдардыр.

Бәстәкар Ч. Җаһанкиров Азәрбајҹан халг чалғы аләтләри оркестри үчүн „Јаллы“ бәстәләмиш вә еләчә дә Үз. Һачыбәјов тәрәфиндән нота јазылмыш гәдим халг јаллы мелодијасыны хор үчүн ишләмишdir.

Бу јаллылар, артыг кәнд тојларында һәвәскар рәггаслар вә муси-гичиләр тәрәфиндән ифа олунан јаллылар дејилдир. Онларын мусигиси дә зурнада чалынат гыса диапазонлу мәһдуд мусигијә тамамилә бәнзәмир. Бу јаллылар халг јаллы һәрәкәтләринин ән көзәл нүмүнәләрини өзүндә җәмләшdirән, тәзә мәэмүн вә идеја тәрәннүм едән јени про-фессионал јаллылардыр.

Бу јаллыларын мусигиси дә мүрәkkәб мәгам көклү, мүрәkkәб метро-ритмик әсаслы, мұхтәлиф рәнкли сәсләр комплексиндә вәһдәтләшиб сәсләнән кениш диапазонлу мелодијалардыр. Бу мелодијалар инди јалныз зурнада дејил, кениш ифачылыг имканларына малик олан рән-карәнк сәсли симфоник оркестрләрдә сәсләнир.

Көзәл, рәнкарәнк хореографик дил, образларын, мәзмунларын дә-риилиji вә бунларын өзүнә мәхсус тәрәннүм үсуллары, емосионал рәнк-ләрин зәнкинлиji вә хореографик шәкилләрин көзәллиji Азәрбајҹан јаллыларына гејри-ади ҹазибәдарлыг верир. Мәһз, буна көрә дә јаллы-лар мусиги вә хореографија сәнәтимизин гијметли вә ајрылмаз бир һиссәсидir.

№ 1. Дөнә јаллы¹⁾

Moderato. Мұлајим, орта

№ 2. Һағышда²⁾

Moderato. Мұлајим, орта

1) Бах с.н.36 . Гејдләр

№ 3. Учајаг јаллы³⁾
(Ордубад варианты)

Moderato. Мұлајим, орта

№ 4. Ленинаканы⁴⁾

Moderato. Мұлајим, орта

№ 5. Сијагуту⁵⁾

Andante. Ағыр

Гурттармаг үчүн

№ 6. Ел жаллысы⁶⁾ (Ағдам варианты)

Andante. Ағыр

№ 7. Көчәри

I

Moderato. Мұлајим, орта

Musical score for piece №7, section I, in 2/4 time. It consists of three staves of music for a single instrument. The first staff starts with a dynamic 'mf' and includes grace notes. The second staff starts with a dynamic 'f'. The third staff starts with a dynamic 'p'.

II

Allegro. Тез-тез

Musical score for piece №7, section II, in 6/8 time. It consists of three staves of music for a single instrument. The first staff starts with a dynamic 'mf'. The second staff starts with a dynamic 'f'. The third staff starts with a dynamic 'p'.

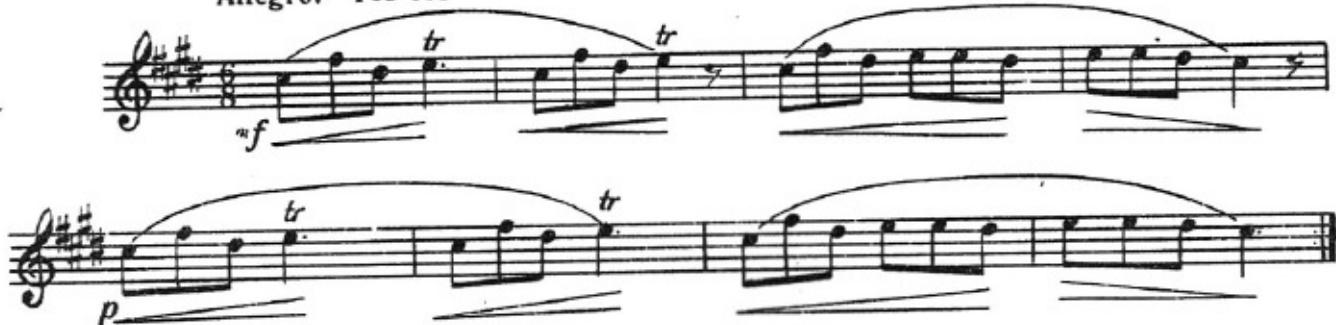
№ 8. Чынг-чынг⁷⁾

Moderato. Мұлајим, орга

I

Musical score for piece №8, section I, in 3/4 time. It consists of two staves of music for an organ. The first staff starts with a dynamic 'mf' and includes trills. The second staff starts with a dynamic 'f' and includes trills.

Allegro. Тез-тез

№ 9. Јереваны⁸⁾

I

Moderato. Мұлајим, орта

II

Allegro. Тез-тез

№ 10. Икиајаг јаллы⁹⁾

Moderato. Мұлајим, орта

I

II

Allegro. Тез-тез

№ 11. Үчајаг јаллы¹⁰⁾ (Норашен варианты)

I

Moderato. Мұлајим, орта

II

Allegro. Тез-тез

№ 12. Галадан галаја¹¹⁾

I

Andante. Ағыр

II¹²⁾**Moderato. Мұлајим, орта****№ 13. Тәнзәрә¹³⁾ (Ордубад варианты)**

I

Andante. Ағыр

II

Moderato. Мұлајим, орта

Moderato. Мұлајим, орта

f

1 2

1 2

№ 14. Тәнзәрә¹¹⁾(Норашен варианты)*Andante. Ағыр*

I

Andante. Ағыр

f

tr

tr

tr

tr

II

Moderato. Мұлајим, орта

Moderato. Мұлајим, орта

f

tr

tr

tr

tr

№ 15. Копу

I

*Andante. Ағыр*II⁽¹⁾*Moderato. Мұлајим, орта*

№ 16. Урфаны¹⁶⁾

1

Andante. Ағыр

Гурттармаг үчүн

II

Moderato. Мұлајим, орта

III

Allegretto. Чәлд, оңнаг

№ 17. Галеи

I

Andante. Ағыр

II

Moderato. Мұлајим, орта

III

Presto. Сүр'этли

№ 18. Ләјли хани¹⁷⁾

Moderato. Мұлајим, орта I

Жаллыбашы

Хор (рәггаслар)

Ләј..ли, Ләј..ли, Ләј..ли ха..ни, Ләј..ли, Ләј..ли, Ләј..ли ха..ни.

Aягчы

Хор (рәггаслар)

Ләј..ли, Ләј..ли, Ләј..ли ха..ни, Ләј..ли, Ләј..ли, Ләј..ли ха..ни.

II

Allegro. Тез-тез

№ 19. Һојнаре

Moderato. Мұлајим, оңнаг I

Жаллыбашы

Хор (рәггаслар)

һој .. на .. ре, һој .. на .. ре, һој .. на .. ре, на .. ре, на .. ре!

II¹⁸⁾

Allegro. Тез-тез

№ 20. Күлејнаре¹⁹⁾

Andante. Ағыр

The musical score consists of four staves of music for string instruments. The first staff starts with *mf*, followed by two measures with grace notes and dynamic *tr*. The second staff begins with dynamic *p*, followed by two measures with grace notes and dynamic *tr*. The third staff starts with dynamic *b*, followed by two measures with grace notes and dynamic *tr*. The fourth staff starts with dynamic *b*, followed by two measures with grace notes and dynamic *tr*. The score concludes with a section labeled "Гурттармаг үчүн" (For the ensemble).

№ 21. Нэнүке

Andante. АГЫР

Мусики

Жаллыбашы

7

Эз - нэ - ну - ким Jap нэ - ну - ким.

mf Ajagчы

Мусики

ГЭЗ = НЭ = НУ = КИМ

7

ANSWER

ГЭЗ = НЭ = НУ = КИМ

7

— 1 —

Чан шэ-шү - ким

Мусики

140

яр на - ну - ким.

Чан шэ-шү - ким

140

1

Чан на ну ким

tr

ian EN AV KWM

II²⁰⁾*Moderato. Мұлајим, орта*

Moderato. Мұлајим, орта

№ 22. Газ-газы²¹⁾ (Ојун-жаллы)*Andante. Ағыр*

I

Хор (рәггаслар)

Andante. Ағыр

I

Хор (рәггаслар)

Газ - зы - га - зы, газ - зы - га - зы, газ - ды - фым на - зам, на - је.

На - зы - на - зы, на - зы - на - зы, наз - ды - фым на - зам, на - је.

II²²⁾*Moderato. Мұлајим, орта*

Moderato. Мұлајим, орта

№ 23. Күрдүн ағыры²¹⁾

I

Andante. Ағыр

II

Moderato. Мұлајим, орта

III

Allegro. Тез-тез

№ 24. Чөп-чөп²³⁾

I

Andante. Ағыр

II

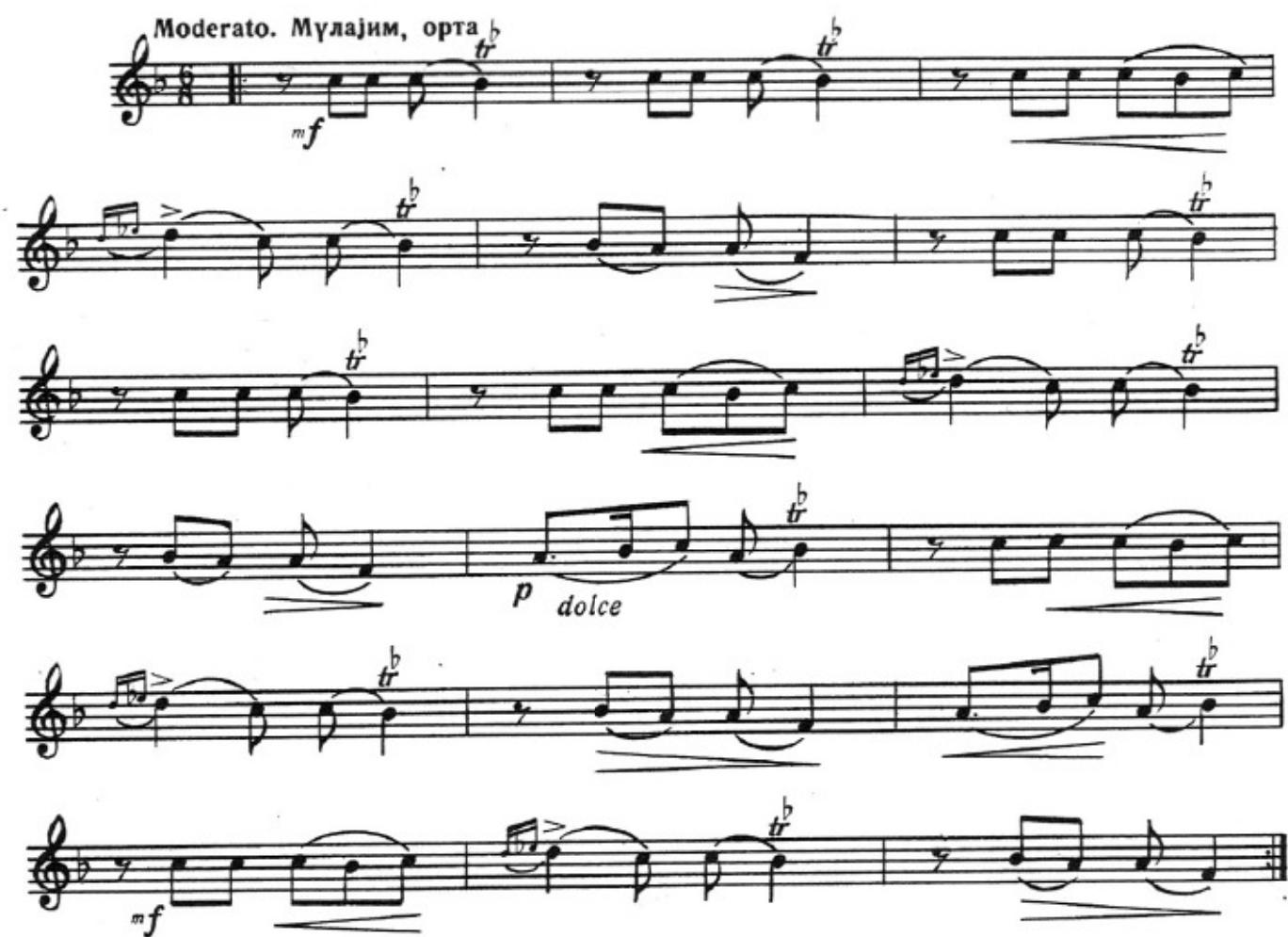
Охумаг

A - - - - -

Moderato. Мұлајим, орта

III

Allegro. Тез-тез

№ 25. Чиран-чиран²⁶⁾

ГЕДЛЭР

1. Жаллынын 2-чи һиссәсинин мусиги мәзмунуны 1-чи һиссә мелодијасынын тез-тез темплә тәкraryы тәшкүл едир. Бу жаллынын һәрәкәтләри чох чевик вә бир гәдәр кәскин характер дашијыр. Һәр ики һиссә ejни мизанла ифа олунур: голлар јухары галдырылып, ифачылар бир-биринин чечәлә бармағындан тутурлар. Жаллы һәрәкәти жаллы-башы „һә“ дедикдә ханә харичдән башлајыр.

„Дөнә жаллы“да „Үрфапы“, „Копу“ вә с. жаллылар кими һәрәкәтләрин бирдән кәсилмәси илә донуг вәзијјәтдә битир.

Мәчмуәдә ләрч олунан жаллы һаваларынын эксәријјәти норашенли уста-зурначы Исмајыл Мәммәдовун зурна (№№ 2, 8, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24) вә балабанда (№№ 1, 4, 9, 10, 17) ифасындан нота јазылыб.

Мәммәдов 1936-чы илдән зурна вә балабан чалмаға башламышдыр. Һазырда Норашен районунун Дәрәкәнд (Шәлкүле) кәндидә јашајыр. Рајонда мәнир зурначы вә балабанчы сајылыр.

О. Азәрбајчан, күрд вә срмәни жаллы һаваларыны чох јахшы билир. Бир нечә дәфә республика халг јарадычылығына бахышларда иштирак етмишdir.

2. Жаллы халг арасында чох ваҳт „Тәкајаг“ да адланыр. Жаллынын 2-чи һиссәсинин мусиги мәзмунуны биринчи мелодијасынын тез-тез темплә тәкraryы тәшкүл едир.

3. Бу жаллынын 2-чи һиссәсинин мусиги мәзмуну биринчи мелодијасынын тез-тез темплә тәкrary олунмасындан ибарәтдир. „Үчајаг“ (№ 3), „Көчәри“ (№ 7), „Тәңзәрә“ (№ 13), „Чиран-чиран“ (№ 25) жаллы мелодијаларынын Ордубад вариантылары 1960-чы илдә Ордубадда тарзән Һәмид Гәнијевин ифасындан нота јазылыб.

Тарзән Һәмид Гәнијев Ордубад мәктәбләrinidә мусиги дәриәкләrinә рәһбәрлик едир.

4. Жаллынын 2-чи һиссәсинин мусиги мәзмунуны биринчи мелодијасынын тез-тез тәкraryы тәшкүл едир.

5. Жаллынын 2-чи вә 3-чу һиссәләринин мусиги мәзмуну биринчи мелодијасынын әvvәл мұлајим, соңра тез-тез темплә тәкrary олунмасындан јараныр.

Сијагут Норашен рајон мәркәзи јахынылығында бөյүк кәндлір. „Сијагут“ жаллыја бә'зи рајонларда вә кәндләрдә „Дыргој“ жаллы да дејилир. Зурначы И. Мәммәдов „Сијагут“ жаллынын сөзләрини билмәдијиндән, бу рәгсин мелодијасыны инструментал мусиги кими јазмагла кифајәтләндик.

6. Жаллынын 2-чи вә 3-чу һиссәләринин мусиги мәзмуну мелодијасынын әvvәл мұлајим, соңра тез-тез темплә тәкraryындан ибарәтдир.

Жаллы мелодијасынын Ағдам варианты 1961-чи илдә Ағдамда тарзән Фәрһад Пашиевин ифасындан нота јазылыб.

Һазырда Фәрһад Пашиев Ағдам орта ихтисас мусиги мәктәбини битирмиш пешәкар тарзандир.

7. „Газ-газы“ жаллыја охшајыр. Бу жаллыны да ортасында „Газ-газы“да олдуғу кими рәгс едәнләр бир-биринин чијин үстүнә галхараг икимәртәбә жаллы кедирләр.

8. Бә'зән „Ирәвәни“.

9. Хореографик һәрәкәтләри „Ел жаллысы“на бәнзәјир.

10. Чох заман бу жаллы халг арасында „Шәрури“ адланыр. Лакин „Шәрури“дән фәргли олараг өзүнә мәхсүс хореографик һәрәкәтләрлә ифа олунур.

11. „Галанын дибиндә“ халг мәнисынын бир вариантыдыр.

12. Жаллынын 3-чу һиссәсинин мусиги мәзмунуны икинчи мелодијасынын тез-тез темплә тәкraryы тәшкүл едир.

13. Жаллынын 3-чу һиссәсинин мусиги мәзмуну икинчи мелодијанын тез-тез темпдә тәкрап олунмасындан ибарәтдир.

14. Бә'зән „Jенчә“ адланыр. Женчә Норашен район мәркәзинин ики километрли-жинде јерләшән кәнддир. Рәвајәтә көрә жаллы бу кәнддә јаранмышдыр. Буна көрә дә „Jенчә“ адланыр.

Жаллынын 3-чу һиссәсинин мусиги мәзмунуну икинчи мелодијанын тез-тез темпдә тәкрапы тәшкіл едир.

15. Жаллынын 3-чу һиссәсинин мусиги мәзмуну икинчи мелодијанын тез-тез темпдә тәкрап олунмасындан јараныр.

„Копу“ Норашен районунун Пүсjan, Ханлыглар, Тумаслы, Женчә, Чәрчибоган, Чомағтур кәndlәриндә чох јајымыш жаллыдыр. Бу кәndlәрдә елә тоj, елә бајрам олмур ки, орада кичикдән тутмуш бөјүjә кими бу жаллыны ојнамасынлар.

16. Жашлы адамлара мәхсүс жаллыдыр. Буна көрә жаллынын үмуми кедиши ојнаг (Allegretto) темпдән кәнара чыхмыр.

17. Жаллы чалғы вә чалғысыз мұшајиәт олуна биләр. Экәр чалғычылар варса, онлар жаллынын 2-чи һиссәсінің жалныз чалғы илә мұшајиәт едиrlәр. Экәр чалғычылар жохурса, бу заман жаллынын hәр ики һиссәси бириңчи һиссәдә олдуғу кими охумагла мұшајиәт олунур.

18. Жаллынын 2-чи һиссәси жалныз инструментал мусиги илә мұшајиәт олунур.

19. Жаллынын 2-чи вә 3-чу һиссәләринин мусиги мәзмунуну бириңчи мелодијанын әvvәl мұлајим, соңра исә тез-тез темпләрдә тәкрапы тәшкіл едир.

Мелодија Норашен районунда жашајан колхозчу Мәммәд Іагубовун тулумда чалмасындан нота жазылыб.

20. Жаллынын 3-чу һиссәсинин мусиги мәзмуну икинчи мелодијанын тез-тез темпдә тәкрапындан ибарәтдир.

21. Жаллыжа халг арасында „Дөjmә“ жаллы да дејилир.

22. Жаллыда рәгсдән ојуна вә әксинә, ојундан рәгсә кечмәji хәбәр верән инструментал мусиги парчасыдыр.

23. Жаллынын 3-чу һиссәсинин мусиги мәзмуну икинчи мелодијанын тез-тез темпдә тәкрап олунмасындан јараныр.

„Газ-газы“ жаллы Норашен районунун Сијагут, Косачан, Вәрмәзијар, Дашарх вә башга кәndlәриндә кениш јајымышдыр.

24. Халг арасында жаллы „Дөрдајаг жаллы“, „Күрд жаллысы“ да адланыр. Бу жаллы Лачын районунун Шәlvә, Дашлы, Гаракешиш, Минкәнд вә с. кәndlәриндә, Норашен районунун Пүсjan, Сијагут, Чомахтур, Дашарх кәndlәриндә даһа кениш јајымышдыр.

25. Жаллы халг арасында „Чөпүдүм“, „Вурушма“, „Шәрани“ лә адланыр. Жаллынын 2-чи һиссәси охумагла, муғам үстә кичик импровизасија илә башлајыр. Жаллы гызышдыгча онун 1-чи һиссәсінин мусигиси дәжишир. Башга ити һава чалыныр.

26. Жаллынын 2-чи һиссәсинин мусиги мәзмунуну бириңчи мелодијанын тез-тез темпдә тәкрапы тәшкіл едир.

29 rən.